

Szemle

Barangolások az északi reneszánsz útjain

Korábbi munkáiban Éles Csaba, az újkori európai művelődéstörténet, a kultúrfilozófia és esztétika jeles ismerője elsősorban a kulturális örökség elméleti kérdéseivel foglalkozott. E mostani kötet ('A genti oláltártól Wittembergig') immár a második olyan munkája (a szerző „legszebb reményei szerinti” művelődéstörténeti sorozat második megjelent kötete), mely a kulturális örökség „mibenlétét” tárja elénk, ezúttal a 15–16. század Németországának és Németalföldjének kultúráját vázolja fel.

Éles Csaba a rá jellemző szerénységgel „csak” tankönyvet kívánt írni. Ezzel kapcsolatosan a sorozat első kötetében, amely ‘A szépségtől a megszállottságig’ címmel a reneszánsz kori Itáliával ismertette meg az olvasót, már megfogalmazta tanári ars poeticáját: „egy vezető egyetemi oktató legfontosabb szakmai hivatása, hogy tankönyv(ek)et írjon. Ebben összegződik tudósi és nevelői szerepköre: ez tehát erkölcsi – ha úgy tetszik: hazafias – kötelessége is”.

A mű azonban nem tankönyvíví! Két okból is. Egyrészt rendkívül széles körű irodalmat dolgoz fel és összegez úgy, hogy az adatok és tények sokasága összefüggő rendszerré áll össze: mindennek megvan az oka és megvannak a kapcsolódásai. Persze Éles Csaba nem vállalkozott valamiféle originális elemzőmunka elvégzésére e gazdag témakörrel kapcsolatosan, hiszen gyakorlatilag másodlagos forrásokból veszi információit. De milyen másodlagos forrásokból! A korról, a kor eszményeiről, civilizációs folyamatáról, stílusairól, népi és polgári kultúrájáról, történelméről, filozófiájáról és esztétikájáról, művészetéről megjelent munkák egész tárháza áll bátyaként műve mögött, részben az adott kor gondolkodóinak, részben a későbbi elemzőknek a tollából. A másik ok: rendkívül olvasható, élvezetes, világos, de soha sem leegyszerűsítő stílusa, a nyelv, az anyanyelv „profi” kezelése – ha szabad ilyen csúnya, de kifejező jelzővel élnem – sajnálatos módon csak ritkán érénye manapság tankönyvek és tudományos művek íróinak egyaránt.

Mintha regénybe kezdenénk, amikor a könyv elején a korabeli Németalföld bonyolult érdekvizonyok és érdektagozódások által szövevényes történetének olvasásába fogunk. Ez a mindössze tíz oldalban összefoglalt történeti háttér érzékletes tükret adja Németalföld tartományai és városai politikai-társadalmi változatosságának, sokféleségének. Nem véletlen tehát az első rész címválasztása sem ('A városok hazája'). A rövid történelmi séta a városokban és a fejedelmek tartományaiban szubjektíve is sok mindenre jó: a recenzenst például Habsburg Miksa és Burgundi Mária az uralkodói körökben ritkaságszámba menő szerelmi házasságának története és folytatása ragadta meg: fiuk, Szép Fülöp házasságából született az a Ferdinánd, aki bátyjától, V. Károlytól előbb megkapta az osztrák örökös tartományokat (1521-ben), majd 1526-ban magyar királlyá választotta a pozsonyi országgyűlés, és ugyanettől kezdve felesége, Jagelló Anna (II. Ulászló lánya) révén egyben cseh király is. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy dicstelen időszaka ez a magyar történelemnek: vele kezdődött a Habsburg-család folyamatos uralma Magyarországon. Ekkor alakult ki az ország igazgatásának későbbi struktúrája: a legfontosabb ügyeket Bécsben kezdték intézni, noha volt Pozsonyban királyi tanács a nádorral az élén.)

A politikai-társadalmi mozgások a nemzetek Európáját forrják ki az évszázadok során: a könyv által vizsgált időszak a mai Hollandia, Belgium és Németország hosszú kialakulási folyamatának egyik jelentős idő-

szakát öleli fel. (A recenzenst – ismét csak szubjektíve – a ma Jugoszláviájához térítik gondolatai: itt a nyugat- és közép-európai országokhoz képest megkésve – talán épp körünkben játszódik le ez a megpróbáltatásokkal, vérrel, igazságtalanságokkal, vallási összetűzésekkel, reményekkel és reménytelenséggel terhes, hosszadalmas folyamat.)

Éles Csaba munkája azt sejteti, hogy Németalföld kultúrájának gyökerei gazdagságában rejlenek. Gazdagsága pedig kiváló mezőgazdasági eredményeiben és az ipar igen korai felvirágzásában. A vetésforgók alkalmazásának következményeképpen sohasem pihentek a földek, a termésátlag az elvetett mag tízszerese, a legmagasabb tehát Európában, és míg Európa nagy országaiban még 1700 körül is a lakosságnak legalább hetven százaléka a mezőgazdaságból élt, a kicsiny Németalföldön a kézműipar és a kereskedelem már a 15–16. században is a népesség negyven százalékának nyújtott megélhetést. Mégis talán sehol sem volt olyan kiáltó az ellentét a nyomor és a gazdagság között, mint itt: az

árak megduplázódását csak alig-alig követte a bérek emelkedése. Nem véletlen, hogy az 1566-i felkelés nemcsak a spanyolok túlkapásai, katolicizmusa és inkvizíciója, hanem a gabonaszpekulánsok ellen is irányult – mutat rá a szerző a 27. oldalon.

Ez az a talaj tehát, ahol a humanizmus bázisra lelt Németalföldön, először is Ausztriai Margit mecheleni, majd Magyarországi Margit brüsszeli udvarában, és Leuwenben, a Három Nyelv Kollégiumában. Éles

Csaba Lipsiust mutatja be először, de *Rotterdam Erasmusnál* időzik el a leghosszabbban. Különösen a 'Balgaság dicsérete' című munkáját emeli ki, igazat adva a gyakran hivatkozott Huizingának: ez az a munka – mondja – mely valóban halhatatlanná vált. Talán azért, mert a szellemi mélység ragyogó humorral párosul e műben. De Erasmus gazdag életművéből pedagógiai munkái is kiemelkedőek. Éles erre már az előző kötet-

ben is felhívta olvasói figyelmét, ahol Erasmus 'A keresztény fejedelem neveltetése' című munkáját Machiavelli Fejedelmével veti össze, így fogalmazva: „Leegyszerűsítve a problémát azt mondhatjuk, hogy Machiavelli reneszánsz, Erasmus viszont humanista álamelméletet vetett papírra”. „Erasmus a kevés, de jó törvényekből vezet le mindent..., Machiavelli a jó hadseregből származtatja a jó törvényeket és a jó szövetségeket... Erasmus világa a passzív eszméké, ahol a bölcsesség a jó szolgálja, és az örökölt hatalom is ehhez teremt lehetőséget. Machiavelli glóbusza az aktív stratégiáé és taktikáé, ahol

a némiképp más profilú bölcsesség a meglévő és megszerzendő hatalom eszköze, alkalmasint helyet engedve még a jóságnak is...”.

Éles Csaba kiemeli, hogy Erasmusszal kezdődik az a történeti sor, amely a nevelés mindenhatóságát hirdeti: a biológiai és szociális determinációnál fontosabb a nevelés. Megbocsáthatatlan mulasztás tehát a gyermeknevelés elhanyagolása. A gyermekek a kisgyermekkorban a legfogékonyabbak, az

*Éles Csaba kiemeli,
hogy Erasmusszal kezdődik az
a történeti sor, amely a nevelés
mindenhatóságát hirdeti:
a biológiai és szociális
determinációnál fontosabb
a nevelés. Megbocsáthatatlan
mulasztás tehát
a gyermeknevelés elhanyagolása.
A gyermekek
a kisgyermekkorban
a legfogékonyabbak, az oktatás tehát
már igen korán elkezdhető. Bölcs
gondolatok ezek, csak egyetérthetünk.
(Mégis a mai kor kisgyermekét jut
eszembe: a felgyorsult életritmus és az
egyre vadabb életverseny miatt a
szülők gyermekeiket gyakran már
óvodáskoruktól fogva szisztematikusan
és kötött formájú képzésbe adják,
a gyermekkor szabadsága sokszor
csak illúzió.)*

oktatás tehát már igen korán elkezdhető. Bölcs gondolatok ezek, csak egyetérthetünk velük. (Mégis a mai kor kisgyermeke jut eszembe: a felgyorsult életritmus és az egyre vadabb életverseny miatt a szülők gyermekeiket gyakran már óvodáskoruktól fogva szisztematikus és kötött formájú képzésbe adják, a gyermekkor szabadsága sokszor csak illúzió.)

Erasmustól tehát sokat tanulhatunk – sugallja Éles Csaba. Ma is. Hogy a verés embertelen és éppenséggel eredménytelen módszer. Hogy a nőknek is művelődniük kell. Hogy önmagunkat is művelnünk kell. Mindezt a kötet szerzője úgy közvetíti, hogy az olvasónak is kedve támadjon elmenni egy jobb könyvtárba (budapestiek előnyben!) kikölcsonőzni a 'Nyájas beszélgetések'-et vagy 'A gyermek nevelés'-ét. A kötet végén található tájékoztató irodalom mindebben segítségünkre lehet.

Minél előbb tart az ember a könyv olvasásában, annál inkább feltűnik különös szerkezete: egyes fejezetek összefoglalóak a kor alapvető művészeti, szellemi, vallási áramlatairól, mások kiemelnek egy-egy, a korszakot meghatározó személyiséget, az ő sorsán és munkásságán át közelítve meg a vizsgált történelmi kort és helyet. *Jan van Eycket* (akinek sírfeliratából is tudhatjuk: „búbajos figurákat festett réti virág közt, / Élettel teli mind, színtelen egy sem akad”), *Hieronymus Boscht, id. Pieter Brueghelt*, az első részben. Bizony nem lehetett könnyű e kiemelés abból a korszakból, amelyben Németalföldnek csak egyetlen vetélytársa van: Itália.

Az első rész egyik összefoglaló fejezetről mindenképpen külön is említést kell tennem: a németalföldi 15–16. századi zenéről írottról (Franko-flamand zenekultúra). Ebben a művészeti ágban mindenképpen Németalföldé az elsőség! *Chastellain, Dufay, Binchois, Josquin Desprez, Agricola, Jacob Obrecht, Heinrich Isaac* (akit mi inkább olaszosan, Arrigo Tedesconak ismerünk), *Willaert, Jacobus Clemens Non Papa, Orlande de Lassus* (olaszosan Orlando di Lasso) fémjelzik a korszakot, olyan szerzők, akiknek művei ma is szerepelnek a hangversenyek repertoárjában.

A kereskedővárosok leírása általában igen megkapó a munkában. Csak kiragadottan: a könyv második részében Nürnbergről, az akkori középkori szárazföldi közlekedési csomópontról és nemzetközi jelentőségű vaskohászati központról megtudhatjuk, hogy 1500-ra szinte minden családnak saját háza volt, a városnak pedig tizennégy fürdőháza. Még korábban, 1368-tól állt fenn az aggok menhelye a munkából kiöregedett kézművesek számára. Ugyanettől az évtől kezdve már néhány utca kövel burkolt, és 1490-től utcaseprőket alkalmaztak. Városnegyedenként volt szervezett tűzvédelem és minőségellenőrzés a piacokon. A polgároknak közös halastava volt a bőjti időszakokra, egyébként pedig naponta kétszer fogyasztottak húsételt. A vezető foglalkozásúak közé hellenisták, matematikusok, kartográfusok, tipográfusok, lakatosok, fegyverkovácsok, fémművesek, órások, mérlegkészítők, ékszerészek és mindenféle mechanikusok és ezermesterek sorolhatók. A polgárok szorgalmát és az idő fontosságát jelzi – jegyzi meg Éles Csaba –, hogy Nürnberg városában a 16. századtól kezdve az órák minden negyedórát elütöttek.

Ugyanígy olvasmányos, színes stílusban írja le az I. fejezetben Brüggét és a másodikban Augsburgot, s hozzá kapcsolva a Fuggerek történetét és szerepét a gazdasági és a politikai életben. Még olyan számunkra különösen érdekes vonatkozásokat is feleleget, mint a Fuggerek és a Thurzók közös üzleti vállalkozása a már elhagyott beszercebányai nemesfémlelőhelyek újbóli művelésbe vételére, valamint e szerződéses kapcsolat házasságok révén történő megerősítése.

A 15. századi német művelődéstörténet máig ható, korszakalkotó jelentőséggel bíró találmánya, a könyvnyomtatás, Gutenberg nevét tette halhatatlanná. A reformáció mozgalma és a könyvnyomtatás elterjedése kölcsönösen inspirálóan hatott egymásra – állapítja meg a könyv írója. A reformáció mozgalmát egyébként Éles elsősorban a nagy reformátorok munkásságán keresztül elemzi. Talán ez volt az egyetlen olyan területe a munkának, ahol a recensensnek hiányérzete támadt – persze nem

biztos, hogy ez egyértelműen Éles Csaba számlájára írható. Hiányzott számomra a reformáció és az ellenreformáció mozgalmának sommázata, ha lehet ilyen számon kérni e munkától egyáltalán. Igaz, Éles Csaba elsősorban a kor haladó mozgalmaira koncentrált, s mint ilyen, a reformációt, terjedésének okait a katolikus egyházi személyek és a katolikus egyház negatív megnyilvánulásaira adott válaszként érzékletesen tárlja. De hiányzik annak hangsúlyozása, hogy Németalföld déli része, ahol a rekatalizáció sikeresen végbe-

ment, épp e mozgalmakkal kapcsolatban is válhatott le, így jött tehát létre Belgium, s Dél-Németországban is megtörtént (igaz, később) a rekatalizáció. A szabadságharc tehát, amelyet Éles Csaba az első részben a spanyol uralom elleni harcra mutat be, igen erőteljesen összefonódik a protestánsok katolicizmus elleni harcával. Azt gondolom tehát, hogy ha a könyv másodszori kiadást is megér, érdemes majd 'A reformáció kezdete Németalföldön' című fejezet mellé a folytatást is megírni,

illetve a rekatalizáció elleni harcot is részletezni, hiszen ez a küzdelem végigvonul a 16. század teljes második felén.

Ahogy az első részből kiemelkedik Erasmus humanista szemlélete, úgy lesz főszerepe a második részben Luther személyiségének, életének, hitének: „Ami Luther életéből fontos, ami nevét maradandó emlékeztetővé tette... az német és egyetemes történet egyszerre”. Luther elsősorban vallástörténeti egyéniség. „Az irodalom ekkor még nem, de a vallás már régóta internacionális jelenség”. Éles Csaba így jellemzi: „Luther izzig-vérig reneszánsz ember volt, de

nem kizárólag magánemberként, hanem történelmi hivatása szerint: reformátorként is”.

Ami itt a művészettörténet vonatkozásában figyelemre méltó, az a Hauser Arnold által is osztott, széles körben elfogadott vélemény, miszerint a reformáció a képzőművészet ellensége, mivel a templomokban a vizuális „segédeszközök” elvetése a templomi képzőművészet kiiktatásához vezetett. De a következő évszázad mégiscsak annak bizonyítéka, hogy a reformáció és a festészet nagyon is jól megfér egymással, igaz, ez a festészet már nem az egyházhhoz kötődik, ha-

nem világi művészet. (A 17. századi festészet Hollandia művészettörténetében az aranykort jelenti.) Ezt a kapcsolatot a szerző szépen elemzi Dürer és Lucas Cranach vonatkozásában.

Szándékosan nem írtam a könyv műelemzéseiről: ezek korrektek, szakszerű és ugyanakkor olvasmányos leírását adják a vizsgált kor és az egyes művészek legkiemelkedőbb alkotásainak, akár a képzőművészet, akár az építészet remekeinél maradunk. Néhány jóminőségű színes felvétel azonban, mint ami-

lyen a jól sikerült borítón is szerepel, a műélvezetet megtöbbszörözhetné volna. A szerző még ezt a hiányt is képes olykor-olykor feledtetni érzékletes leírásaival. Alljon itt végezetül egy a sok közül: a Louvre-ban található Erasmus-portré jellemzése a következőképpen hangzik: „A kompozíció a holbeini és általában az érett reneszánsz kori arcképfestészet egyik legfontosabb remekműve. El lehetne időzni a háttér ornamenseinél, a modell öltözékénél, de a legfontosabb részletek ezúttal is az arc (bal profil) és a kezek. Erasmus éppen (!) levelet ír. Négy gyűrűvel ékesített bal kezének és fejének nyu-

Ahogy az első részből kiemelkedik Erasmus humanista szemlélete, úgy lesz főszerepe

a második részben Luther

személyiségének, életének, hitének:

„Ami Luther életéből fontos, ami nevét maradandó emlékeztetővé tette... az német

és egyetemes történet egyszerre”. Luther elsősorban vallástörténeti egyéniség.

„Az irodalom ekkor még nem, de a vallás már régóta internacionális jelenség”.

Éles Csaba így jellemzi: „Luther izzig-vérig reneszánsz ember volt, de nem kizárólag magánemberként, hanem történelmi hivatása szerint:

reformátorként is”.

godt tartása, sem örömet, sem bánatot, egyáltalán semmiféle indulatot, érzelmet el nem áruló, kisimult arcvonásai, majdnem lecsukódó szeme, a hosszú orr, a gondozott külső, a sötét ruházat, tehát az egész kép eredeti helyszínének rendje és tisztasága összességében egy kivételes személyiséget tükröz. Olyan egyéniséget, akit taszít mindenféle külső és belső rendtelenség, szenny és betegség. Akinek egyedüli küldetése a tőle térben vagy időben távolabb élő emberek, az evangélium és az irodalom szolgálata. Ebben áll humanizmusa, ehhez szükséges – a rend és az egészség mellett – a függetlenség. Szuverénnek lenni, ha egyedül marad is: ez volt számára a legfőbb emberi érték és az egyedül biztos pont az életben. Nem ment

Spanyolországba és tanárnak I. Ferenc Királyi Kollégiumába, nem vonzotta Wittenberg reformer hevülete és igazából Róma bíborosi kalapja sem. Létezni, hogy írhasson, és írni, hogy létezhesen – ezt látta és festette meg benne a legifjabb Holbein. A bázei baráti közelség olyannyira gyümölcsözőnek tűnik ezen a képen, hogy alkotója nemcsak Erasmus legjobb portréját, hanem egyben az európai humanista eszményi típusát is meg tudta formálni.” (41–42. old.).

ÉLES CSABA: A genti oltártól Wittenbergig (Németalföld és Németország kultúrája a 15–16. században). Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998, 152. old.

Láng Eszter

A rendkívüli és az átlagos elme

Héraklész, a görög mondák hőse, ifjúkorában vándorútra indult, hogy megkeresse a boldogságot. Az úton két asszonnyal találkozott.

Egyikőjük könnyű, léha életet kínált neki, tele gyönyörökkel, szerelemmel, semmittevéssel. A másik az erény útját ajánlotta, nehéz és fáradtságos utat, kemény munka után jóleső pihenést, megbízható barátokat, tiszteletet és dicsőséget. Héraklész az erény útjára lépett.

A Kulturtrade Kiadó Mesterelmék sorozatában jelent meg Howard Gardner ‘Rendkívüliek’ és Csikszentmihályi Mihály ‘És addig éltek, amíg meg nem haltak’ című könyve.

Howard Gardner neurológus, aki rendkívüliség-kutatással foglalkozik. Bevezetőjében betekintést nyújt a rendkívüliséggel foglalkozó tudomány kutatásaiba, az emberiség nagyjai mellett pedig sorra veszi az ember különböző életkoraiban az átlagos és a kiemelkedő teljesítményeket. Nemcsak a rendkívüli egyéniségek jelenlétével, hanem hiányukkal is foglalkozik. Mi tesz valakit rendkívüli egyéniséggé, tehetséges zenésszé, nagy hadvezérré, híres tudóssá? Mi az, amiért tehetséges gyerekek átlagos felnőttekké válhatnak, és az iskolában alulteljesítők kiemelkedő karriert futhatnak be?

Gardner a gyermek fejlődésének különböző szakaszait elemzi, amelyek közül az egyik legjelentősebb állomásnak tartja az

ötödik életévet. „Az ötéves gyermek a lehetőségek csúcán egyensúlyoz. Speciális helyzeténél fogva nagy dolgokra képes; már saját személyisége van, jellegzetes erővonalakkal. Közel van azonban már ahhoz, hogy belemerüljön az általános kultúra hiedelmeibe és gyakorlatába. Az a kérdés, hogy hogyan kombinálja természetes hajlamait a lehetőségekkel és a környező társadalmi kényszerekkel. Ez fogja eldönteni, hogy képes lesz-e új magasságokba jutni, és ha igen, olyan magasságok lesznek-e ezek, amelyeket a társadalom megbecsül, vagy olyanok, amelyek riasztják a társadalmat, vagy esetleg az egész emberiséget új lehetőségek felé viszik.” (35. old.) Az iskolai oktatást, az „inaséveket” nemcsak a felnőtté válásig kíséri végig, hanem a történelmi korok és a különböző társadalmak rendszerét, és az iskolában átadandó tudásanyagot is áttekinti. A diákok és inasok közti különbséget az alapján választja szét, hogy világunkat köz-